ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

1. «Որոշ կանոնադրութեան և ծրագրի անհրաժեշտութիւնը և Հայոց թեմական հոգեւոր դպրանոցների վարչական և ուսումնական կարգ ու կանոնի՝ դիսցիպլինայի միակերպութեան գաղափարը»․ Մոսկուա, 1900. Հեղ․ բժիշկ Սիմէոն Տաճնազարեանց։

Փորձ տետրակ մ'է, հեղինակ նաեւ ուրիշ կրթական գրութեանց, որ կը ներկայացնէ դպրոցական վարչութեանց՝ այս անհնօգտակար երկասիրութիւնը։ Հեղինակը՝ ամենէն աւելի ողջամիտ և հաւեստ եղանակաւ՝ կը մտածէ հայ դպրոցաց բարւոքումը, որ կարեւորագոյն բանն է ազգային յառաջդիմութեան և լուսաւորութեան։ Դպրոցական տեղեկագիրներով կը ցուցնէ Հայոց թեմական հոգեւոր դպրանոցներու տարտամ վիճակը, ժողովրդեան լքուցիչ վարմունքը, ձրի պահանջները, նոր բայց անգործ ծրագիրները, և այլն, և այլն։

Անհրաժեշտ է, կ'ըսէ նա, որոշ և յատուկ կանոնագրութիւն մի՝ որ և է հաստատութեան համար․ Ինչ յառաջդիմութիւն կը սպասուի դպրոցէ մը, ուր ամէն նոր ուսուցիչ նոր օրէնսգիր մ'է, և հետեւաբար չկայ ուսմանց անընդհատ շարայարութիւն։

Պէտք են բոլոր հայ դպրոցները մի և նոյն ուղղութեան, նոյն ծրագրին հետեւիլ, պետական դպրոցներուն պէս․ այսու՝ քաղքին բերմամբ Երեւանէն Տփղիս եկող աշակերտ մը պիտի կարենայ անընդհատ իւր ուսման ընթացքը շարունակել։

Բայց պէտք է այդ ծրագիրը լաւ մտածուած լինի, և մանրամասնօրէն յօրինուած, որոշելով նաեւ դասագրքերը․ ի հակառակէն՝ ուսուցիչ մի ըստ կամս յերկարելով գիտութիւն մի՝ պիտի խանգարէ ուսմանց շրջանը և կամ թերակատար ուսում մի պիտի տանուն աշակերտք։

Անհաւատալի հեղինակին արդար փափագները․ մեծապէս ըղձալի է որ մեծարգոյ Տաճնազարեանցի ազգօգուտ գաղափարները՝ ծանօթանան ամէն ուսուցչի, իմբանակին և գործադրութին[1]։ Դպրոցի զարգացման հոգը ստանձնողք՝ յառաջադիմական գեղեցիկ արգիւնքներ պիտի ստանան, զանոնք առարկայ ընելով իրենց մտադրութեան և ջանից։ Ն․ Քարամեանցի անխոնջ ջատագովութեամբ (Լոռւսայ, 1900, գիրք Բ․ գրական երեւոյթներ) յառաջ կու գայ գրքին շատ հարեւանցի ակնարկ մը տալէն․ նոյն իսկ կը կարծէ թէ գրքոյկը «Ներսիսեան վարժարանի» համար գրուած լինի։

Ի հարկէ պիտի չյիշենք մատենիս լեզուական բազմաթիւ անտեղութիւնքն․ վասն զի գիտակցաբար ասոնք հասարակաց են ռուսահայ մամլոյն մէջ, ոչ թէ հեղինակին սեփական․ — թէպէտ յամենայն դէպս՝ ըմբռնումնելի բաներ չեն այնքան յեղյեղուած աղաւաղութիւնք և պատճառաբանութիւնք։

Գրքոյկս կազմուած է 84 էջերէ, տպագրութիւնը խնամով եղած և ընտիր թղթի վրայ, գինն է 1 րուբլի։

Կ․ Տ․ Պ․

2. Համառօտ պատմութիւն Ներսիսեան հոգեւոր դպրոցի եօթանասունհինգամեայ գոյութեան։ — Բանասէրներու շրջանակին

---

1. Հակառակ մի քանի դժուարութեանց։ Մեծարգոյ հեղինակը առանձին գլխով (էջ 76) հերքել ուզած է Միշակի այն գաղափարը՝ թէ «Հաստատուն ծրագիր մը՝ հակառակ է գիտութեանց այժմեան յառաջադիմութեան»․ անշուշտ նորութիւններ կ'աւելնան միշտ գիտութեանց վրայ, զոր աշակերտն կրնայ ուսանել առանց ծրագրէն վարտուղելու․ և հիմնական փոփոխութիւն մը՝ շատ տարիներու գործ է։
Կարծենք թէ կարելի է նաեւ, պարբերական ժողովներով՝ որոշ, հասարակաց և մանրամասն ծրագրին և դասագրոց վրայ կարեւոր փոփոխութիւնները ընել․ — վասն զի՝ պատմութիւնը միշտ կ'ընդարձակի, բնաբանութիւնը կը ճոխանայ, աշխարհագրութիւնը կը փոփոխուի։

digitised by A.R.A.R.@

մէջ դեռ թարմ է Յտ. Մալխասեանցի, Փաւստոս բիւզանդացւոյ մասին գրուածը. նոյն գրչին է և առաջիկայ հատորիս։ Յետ արագ ակարի մի ձգելու, գարուս սկիզբը, Կովկասու Հայերուն մութ կացութեանը վրայ, հեղինակս կը համառօտէ Ներսէս Աշտարակեցւոյն կեանքը. լաւ դուրս կը ցայտեցնէ անոր կրօնաւոր բնոյթը և գործունեայ միտքը։ Մինչեւ 94 էջը սուտ հիներորդիր կը զբաղի, ինչպէս որ պէտք էր. բայց անով միայն չէլնար. անտես չընար յիշելու և գանոնք որ այս կրթական հաստատութեանը այժ տուին, մինչ նա նուազելու վրայ էր։ Ալամդարեանը, օրինակի համար, որ աքսորանքէն և եղերական մահուանէն դուրս, շատ յարգանաց արժանի անձ էր։

Հեղինակս՝ վարժարանիս եօթանասուն և հինգամեայ գոյութեան մէջ երկու գլխաւոր շրջան կը նշանակէ. «դար Ալամդարեանի» «դար Շանշեանցի»։ Առաջինը նշանաւոր է Արովեանով, Յտ. Նազարեանցով. երկրորդն այնու որ՝ «եթէ տեսուչը լաւ մէկի յանձնարարն ու վշտանար՝ սա ամէնի մեծ ցաւ կպատճառէր աշակերտին՝ քան որ և իցէ ծեծի ու պատժի պատճառած»։

Ուսմանական էջերէն կը սկսի քիչ մի միակերպութիւն։ Դէպ գլուխը՝ մեկնութիւնն է ամէն գլխին, սակայ ինչ նոր հանգամանքներով. ուրիշ երեսներու մէջ այլ պակաս չեն քանի մը կրկնութիւններ, որ «Համառօտ պատմութեան» մը համար ներելի չեն։

Եօթներորդ հոգաբարձութիւնն է այս որ ներկայիս Ներսիսեան վարժարանը կը կառավարէ։ Եօթնին այլ բրած փոփոխութիւնքը, — նկատմամբ ուսումներու ծրագրին, վարժարանի շէնքին, գրամի տրամադրութեան, դասարաններու բացման, ուսուցիչներու թուոյն — այս բոլորը, երբեմն նոյն իսկ անոնց անձնական տեսութիւնները, նոյն մանրամասնութեամբ կը համառօտէ, ինչ մանրամասնութեամբ որ երբեմն լրագիրները մեծամեծ տերութեանց խորհրդարաններուն մէջ խօսուածները կ'ամփոփեն։ Գրեթէ ոչ ինչ չրսեր թէ գպրոցը ինչ նշանաւոր անձեր արտադրած է, գրական կամ քաղաքական ասպարիզին վրայ։ Աւելի լաւ գպրոցին ոգին կը փայլեցնէր եթէ գէթ առանձին գլուխ մ'առանց նուիրած ըլլար։ Աշակերտները վարժարանի մէջ պտուղներն են, և ինչպէս ծառ մ'իւր պտուղին կը ճանչցուի, այսպէս և գպրոց մ'իրենիներէն։ Պատերին գեղեցիկ գոյներէն մէկը նուազ է։ Դարձեալ Ներսիսեան վարժարանը, Կովկասու մէջ, հայութեան վառարանը համարուած է. թէ ինչ աստիճան լոյս և ջերմութիւն տարածեց իւր շրջակայ գաւառներուն մէջ՝ և ոչ մի երես կը կարդանք այս բանիս նկատմամբ։ Պ. Յտ. Մալխասեան դպրոցի նիւթական զարգացման միայն ուշ դարձուցեր է։

Գրքիս ընթերցումը լաւ զրգիռ մի պիտի ըլլայ ազգային միւս բարձրագոյն վարժարաններուն նմանելու Ներսիսեանին որ 189⁷/₈ին կը պահէր 676 աշակերտ, 189⁸/₉ին 599, ներկայիս ունի ուսումներու ընդարձակ ծրագիր մը, և 27 նշանաւոր ուսուցիչներ։

Գրոցս ընթերցողները սկիզբը պիտի գտնեն լուսատիպ պատկերը վարժարանիս հիմնադրին, որ եղաւ Կովկասու համար այն՝ ինչ որ եղաւ մեծն Մխիթար բոլոր հայ ազգին։

Ե. Ն. Ա.

3. Լուսայ. 1900, Գիրք Բ։ — Կիսամեայ թերթիս բովանդակութեան հանդէպ՝ կարծենք զմեզ բուրաստանի մը առջեւ. գեղեցիկ՝ բայց մանաւորապէս գոյնզգոյն։ Պատմական (Հայերը Բիւզանդիայուն. Ն. Քարամեանց. Ս. Էջմիածնի ԺԶ դարադարձը), քնարական (Շիրակացւոյ ժողովը, Արշակ Տէր Մինասեան, Մկրտիչ Լիմի, Երուանդ Շահազիզ) հետաքրքրիչ յօդուածներու քով՝ կը գտնէք նորա մէջ քերթուածներ, վէպեր, տեղագրական, ազգագրական, և մատենախօսական յօդուածներ։ Թէպէտ երկար է իւրաքանչիւր յօդուածը՝ բայց այդ բնական պահանջն է թերթին պարբերական ընթացքին։

«Հայերը Բիւզանդիայում» գրութիւնը՝ հարկ է նշանակել իւր ամենէն հետաքրքրակար յօդուածներուն միջէն. Ն. Քարամեանց, առաջին անգամ, կը ծանօթացնէ պատմական շրջան մի՝ յորում հայն ապրեցաւ մեծաշուք և հաստատուն պարծանօք լի կեանք մը։ Ներկայ գրքիս մէջ կը պատմէ

digitised by A.R.A.R.@

ամբողջ կայսերութիւնը Զմշկիկի, որ «բիւզանդական կայսրներից ամենից քաջն է և գուցէ ամենից չարը»։ Կարեւորագոյն են ազգային պատմութեան համար 131–145 էջերը. Զմշկիկ յունական բանակաւ կ'իջնէ Մուշ քաղաքը. Աշոտ Ողորմած, Հայ նախարարաց և արքայի ամիրայից գերիշխանը, Սէյֆ Էդդուլացի յաղթողը, որու հետ Զմշկիկ «իբրեւ հաւասարի հետ էր վարուում» 80,000 զօրք կը բանակի Եփրատայ ափունքը. բանագնացութեանց հետեւանքը հաշտութիւնը կը լինի, որովհետեւ Հայ կայսրը կը փափագէր Հայ զօրքեր ունենալ, որոնք «քրիստոնեայ արեւելքի ամենից լաւագոյններն էին համարուում»։

«Ուրացողը»՝ պատմական վէպ մի է, Հերակլ կայսեր պատերազմներէն առնուած, և գրուած Մաուրուս Եոկա գերմաներէն. Թարգմանելով այսպիսի վէպեր, որոնց մի էջը նկարն է պատմութեան մի բաժին, օգտակէտ ծառայութիւն մը կը մատուցանէ Պ. Իսահակ Ցարութիւնեան, մանաւանդ երբ անոնք աւելի կրթիչ զգացումներ ունենան։ Ցիշելով սորա հետ «Ժայռ», և «Կոյր երաժիշտ» գեղեցիկ թարգմանութիւնքը, գովելով «Բնաւորութեան յատկութիւններ» կրթական գրութիւնը, «Ս. ժողովոց կանոնաց» հրատարակութիւնը, կ'անցնինք այն յօդուածոց՝ որոց մասին կարեւոր կը տեսնուին ինչ ինչ դիտողութիւններ։

«Ս. Էջմիածնի ԺԶ դարադարձը»՝ թերթիս առաջին յօդուածն է. գեղեցիկ կենսագրութիւն մ'է Ս. Լուսաւորչի, շատ մի հատուածներու բաժնուած՝ յորս կը պատմուին Ս. Գրիգորի կենաց բոլոր հանգամանքները հանդերձ իրեն ընծայուած մատենագրութեամբ, և նորագոյն եզրակացութեամբք քննադատութեան։

Թէպէտ յօդուածագիրն խորահմուտ չէ վերջին տեսակէտի, թէ և չէ ուզած քննական մանրամասնութեանց իջնել, և նոյն իսկ կը կարծէ թէ օտարազգի կամ օտարամոլ պէտք է լինել չհաւատալու համար այն առասպելաց՝ որ ազգային են,—անաչառ քննադատ մի կը դառնայ երբ Ս. Սեղբեստրոսի կը հանդիպի, և կը հերքէ առանձին հատուածով մի՝ Ս. Գրիգորի «Հռոմ երթալու գրոյցը»։

Սոյն աւանդութեան երեք աղբիւր ունինք ի նախնեաց. նախ Բուզանդ. (Գ, ԽԱ). «Եւ օգնական և թիկունք լինէր կայսր աշխարհին Հայոց, մանաւանդ զի զսխան յիշեալ զդաշանցն կռելոց զերդմանցն հաստատութեան, միջնորդութեամբ ի մէջ կայսերն Կոստանդիանոսի և ի մէջ թագաւորին Տրդատայ եղեալ էր»։ Երկրորդ վկայն է Ագաթանգեղոս. (էջ 651) և երրորդ Եղիշէ. «Նախնին մեր Տրդատիոս ի ձեռն թագաւորեալ տիրէր հայրենի աշխարհիս, սոյնպէս և զհաւատսն որ ի Քրիստոս ընկալեալ ի սուրբ եպիսկոպոսապետէն Հռոմայ»։ Իսկ բանասիրութեան կարծիք երկուք են. ըստ Կուտշմիտի՝ ազատ յիշատակութիւն մ'է այն՝ Ներոնի ժամանակակից Տրդատայ Հռոմ երթալուն։ Այս կարծիքը, զոր կ'ընդունի յօդուածագիրը, արդէն հերքած է Գելցեր[1], որուն համեմատ Տրդատ և Լուսաւորիչ տեսնուեցան Սարդիկէի մէջ Կոստանդիանոսի և Եւսեբեայ Նիկոմիդացւոյ հետ, ո՛չ թէ Սեղբեստրոսի, «ինչպէս համոզիչ փաստերով ցուցուց Տէր Միքէլեան[2]»։

Սակայն Սեղբեստրոս անունը միջնադարեան խանգարում մի նկատելու համար, հարկ է մոռանալ Եղիշեայ վկայութիւնը. Եղիշէ կամ Ե դարու աւանդութիւնը կը ներկայացնէ կամ Ագաթանգեղեայ հնագոյն ընթերցուածը. և հետեւաբար պէտք է ոչ միայն ըսել թէ Տրդատ և Ս. Լուսաւորիչ գացին առ Կոստանդիանոս այլ և այն ժամանակ գացին երբ կայսրը «սակաւ մի ժամանակ Լիւրիկէ, տէրութեան գործերը կարգադրելու համար[3]», կենալէն վերջը՝ դարձած էր «ի տիեզերական քաղաքն» Հռոմ, «ի թագաւորական քաղաքն Հռովմայեցւոց»։ Եւ ոչ իսկ յիշատակութեան արժանի է Դաշանց թուղթը զոր միայն կը յիշէ, և որոյ վրայ խօսքը կ'երկարէ յօդուածագիրը։

---

1. Հայկ. եկեղ. սկզբ. էջ 144։
2. Հայաստ. եկեղ. և բուզ. ժողով. պարագայք։
3. Հայկ. եկեղ. սկզբ. էջ 148։

digitised by A.R.A.R.@

Դարձի թուականն՝ 302 կը նշանակուի։ Տրդատ 261ին՝ միայն մանուկան թագաւոր կրնար լինել Հայոց՝ որ երկու կուսակցութեանց բաժնուած էին[1]. Տրդատայ թագաւորութեան, բոլոր Հայոց վրայ, թուականն է 297, վասն զի այս թուին գաշն գրին Հռոմայեցիք Պարսից հետ, և այս ժամանակ արշաւեցին Գոթք, — որոց դէմ պատերազմելով թագաւորեց Տրդատ, ըստ Ագաթանգեղոսի, — ի սահմանս Հռոմայեցւոց։ Միացնելով չարչարանաց ժամանակը և «Հնգետասան ամիսք» Ս. Գրիգորի վիրապի մէջ կենալուն, («Հնգետասան ամ» գնելով պիտի չկարենայ Հայոց դէմ պատերազմիլ Մաքսիմինոս՝ որ մինչեւ 307 թուականը կայսերակից էր) կը հասնինք 299 թուին, ճշգրտոյն թուականին[2]։ Սակայն խնդիրը վիճելի լինելով՝ գրարկուելիք յարմարագոյն ժամանակն է դարագարձը ստնելու։

Ս. Լուսաւորչի կենսագրութեան կը յաջորդեն Ց. Յովհաննիսեանցի երեք ստանաւորները. երկու գարուն, ինձ ու ինձ (անհասկանալի կամ անշնանակ), և Մուսա. անինամ արտայայտութիւնը սովորական գաղափարաց։ Զկայ գաղափարի ամբողջութիւն, յստակութիւն և նորութիւն, որոց փունջը կոչուի «գիւտ»։ Բայց գեղեցիկ են նոյն հեղինակի տողերն առ Ներսիսեան վարժարան, ինչպիսի է նաեւ Յար. Թումանեանի «Մէջիք Եռուսի» պատմական աշխոյժ քերթուածը։

«Մկրտիչ Էմին»ը, թէ և կենսագրութեան մի մասն, բայց բանասիրական մեծարգի յօդուած մ'է։ Երուանդ Շահազիզ կը թուարկէ հոչակաւոր գիտնականին գրութիւնքը, որ բազմաց անծանօթ են ուսերէն լինելուն պատճառաւ, և անոնց բովանդակութիւնը կ'ըսէ. կը նկատէ զայն իբր հրատարակիչ, իբր դիցարան. ներկայացնելով զԷմին մարդ մի՝ որ ազգաց կրօնական միութիւնը կը տենչայ և համոզուած է որ կաթողիկէութիւնը ազգութեան կորուստ չէ, կը խորհրդածէ Ե. Շահազիզ. «Հայ կաթոլիկները, ճիշդ է, չեն կորցրել իւրեանց ազգութիւնը. բայց որ հայ—կաթոլիկները. — հայածէսերը. իսկ լատինածէսները. . Լեհաստանի և Խոտլիայ բազմաթիւ կաթոլիկ Հայերը՝ կորան». բայց այդ կորուստը՝ կրօնից ազդեցութիւնն է թէ պարագայներուն. և գարձեալ ինքնին քահանայապետը չէ՞ խոստիւ պատուիրողն՝ որ կաթողիկեայք պահպանեն իրենց ազգային ծէսերը։... Յօդուածագիրը կը ներկայացուէ յեսոյ, մանրամասնօրէն, Էմինի հնարուածքան և ուրիշ գրութիւններ. ամբողջ յօդուածն՝ գրաւած է Լուսայի 160—302 էջերը։

Բանասիրական յօդուածներէն է «Շիրակաւանի ժողովը», Արշակ Տէր—Միքէլեանի գրչէն՝ և հետեւաբար ստեղծութեամբ տագնապուած ընդդէմ կաթողիկէութեան։ Շիրակաւանու ժողովը չպատմած, կ'ակնարկուի Մանազկերտու ժողովը. «Ս. Յովհան իմաստասէրը, կ'ըսէ, գումարեց 726 թուին Մանազկերտի մեծ ժողովը, սեպտեմբեր 2ին. նորա այդ ժողովը ուրացաւ... Զանհեանը, հարիւր ընարձակ երեսներ նուիրելով այդ ակնյայտնի իրողութեան հերքման. մինչդեռ եղեն հայրապետը ինքն է աւանդում իւր ժողովի պատմագրիները, բոլոր մեր պատմիչները հաստատում են այդ, ժողովի առաջնակարգ եպիսկոպոս Գրիգոր Արշարունին նոյնն է վրկայում, Ապուսֆարան ու Միքայէլ ասորին այդ են հաստատում.. Հ. Զարբհանալեանի

---

1. Տես զայս ցուցուած օտար պատմչաց վկայութեամբ Ագաթանգեղոս և իւր բազմադարեան գաղտնիք էջ 34—35։ Տաշեանի Ագաթանգեղոս էջ 116—119։

2. Կարծենք թէ արժէք չունի Խորենացւոյ այս խօսքը. «Յեսրոն և ի տասներորդ ամի թագաւորութեանն Տրդատայ գտաք նստեալ յաթոռ սրբոյն Թադէոսի զնախահայրն մեր Գրիգորիոս». (Բ, ԺԱ)։ Այս խօսքին առանձին աղբիւր մ'ունեցած չէ նա. այլ միայն այսպէս պատճառաբանած. «Ս. Գրիգոր չարչարուեցաւ Տրդատայ առաջին տարին. «Հնգետասան ամ» այլ (ինչպէս կ'ըսէր իւր Ագաթանգեղոսն ալ), վիրապի մէջ մնաց, ենթադրելով տարի մը վիրապէն ելնելուն և ձեռնադրութեան մէջտեղ, Ս. Գրիգոր Տրդատայ ԺԷ տարին հայրապետ օծուած կը լինի»։

digitised by A.R.A.R.@

Հայկական դպրութեան պատմութեան մէջ կը գտնէք թէ այդ ժողովը Յովհան անունով մի անյայտ վարդապետ է գումարել և ոչ իմաստասէրը»։

Փոխանակ ժողովոյն՝ թող ցուցնէր Տէր–Միքէլեան այդ սխալներուն գոյութիւնը՝ Զամչեանի և Զարբհանալեանի գրոց մէջ. Զամչեան ո՛չ միայն կ՚ընդունի Յ. Օձնեցւոյ ժողովը՝ և կը պատմէ յէջ 397, այլ և զայն կ՚երկրորդէ ծանօթութեանց մէջ (Բ հատ. 607 էջ). 607–614 էջից մէջ ուրիշ բան ըրած չէ՝ բայց եթէ զանազանել Մանազկերտու երեք ժողովները. իսկ 577–630 «ընդարձակ» էջերուն մէջ՝ ոչ թէ այդ ժողովը հերքած է՝ այլ վաւերականութիւնը՝ Յ. Օձնեցւոյ ընծայուած պատմութեան մը՝ այդ ժողովոյն վրայ։ Տէր–Միքէլեան, յուլընէկ ստեղծելու կարողութեամբ[1], կ՚ըսէ թէ Հ. Գ. Զարբհանալեան այդ ժողովը Յովհան անունով անյայտ վարդապետի մ՚ընծայած է (!). այդպիսի բան յաւիտեանս պիտի չ«գտնէք Հ. Զարբհանալեանի Հայկական դպրութեան պատմութեան մէջ». նա, յէջ 462, համառօտած է միայն Զամչեանի ըսածը՝ վերոյիշեալ հակաքաղկեդոնական գրութիւնը Յ. Մանազկերտեցւոյ ընծայելով. «Որովհետեւ մեր հին պատմագիրներէն ոմանք, — ահա իր խօսքերը, — կը շփոթեն իրարու հետ զՅովհան Մանազկերտցի և զՅովհան Օձնեցի կամ զիմաստասէր, առջինին մոլորութիւնքը երկրորդին ընծայելով, և երկրորդին հեղինակութիւնն ու գրուածները առջինին սեպելով, Զամչեան», և այլն. հոս ոչ ժողովոյ վրայ խօսք կ՚ըլլայ և ոչ անյայտացած Յովհանի մը . . .։

Յօդուածագիրը՝ բաց ի ըստ կամս սխալներ բաշխելէ Զամչեանի և Զարբհանալեանի, հարազատ կը համարի Մանազկերտի ժողովոյն պատմութիւնը, զոր իբր գիտնական մի՝ բացէ ի բաց պիտի մերժէր. Զամչեանի ապացուցութիւնը և ոչ իսկ երկբայութեան տեղի կը թողու. սակայն անոնց վրայ ուրիշ «անհերքելի» փաստ մ՚ես կրնանք յաւելուլ, Խոսրովկայ հակաքաղկեդոնական գրութենէ մի[2]. Խոսրովիկ Յ. Օձնեցւոյ ժամանակակից է, Հ. Բ. Սարգսեանի (Բազմ. 1892, Մայիս, էջ 203–204) գեղեցիկ ցուցման համեմատ, որուն համամիտ կը խոստովանի ինքզինքը Տաշեան[3]. արդ կրնայ Տէր–Միքէլեան հակաքաղկեդոնական գրութիւն մի ընծայել Յ. Օձնեցւոյ, երբ ժամանակակից մը, հակաքաղկեդոնական ժամանակակից մը, նոյն ժողովքին մէջ գտնուող մը, կը դանդատի Յ. Օձնեցւոյ վրայ՝ թէ քաղկեդոնականութիւն ընդունեցաւ[4], և կաթողիկոսի նամակին՝ զոր ի մէջ բերած է, երկար հերքում մի կը գրէ։

Ահա այսպիսի հին, հերքուած փաստերով է՝ որ կու գայ Արշակ Տէր–Միքելեան մեր «հոգեւոր խաւարի մէջ լուսոյ շողեր արձակել», մեր «քօղարկուած սուտերը պարզել», — մինչդեռ թէ մէկը ուզենար Ագաթանգեղոսի յառաջաբանով լուսաւորել խաւարը արդի քննադատութեան՝ որ կ՚ուրանայ Տրդատայ քարտուղարին գոյութիւնը...

Յօդուածին միացած մասը Շիրակաւանու ժողովոյն պատմութիւնն է, յաւելուած մը՝ իւր Հայաստ. եկեղ. և քաղ. ժողովոց պարագայք գրքին՝ զոր վերը յիշեցինք. կը համարի թէ Շիրակաւանու ժողովը՝ քաղկեդոնականութեան աննպաստ վճիռ տուած ըլլայ, վասն զի ա. հակաքաղկեդոնական է այն նամակը՝ զոր ժողովոյն կողմանէ, ինչպէս կ՚ըսեն Կիրակոս և Վարդան, գրեց Սահակ Մռուտ, և զոր յօդուածագիրն ալ «գեղեցիկ և իմաստասիրական» կը գտնէ, Կի-

1. Նա, շատ տրամաբանօրէն, այդ սխալներուն տեղը երբեք չնշանակեր։

2. Տաշեանի մանր ուսումնասիրութիւնք գրոց մէջ հրատարակուած. էջ 68–75։

3. Անդ., էջ 65։

4. Անօգուտ չէ յիշել այս տողերը. «Յոհան իմաստասէրը 719–720 թուերին կայացած ժողովներում Հայոց եկեղեցու անունով հրապարակով խոստովանել է երկու բնութեան վարդապետութիւնը». (Ե. Շահազիզ. Մկրտիչ Խմին, էջ 182)։

digitised by A.R.A.R.@

բակոսի մը ճաշակով...։ Բ. Վասն զի Նանայի թարգմանիչը, ժամանակաւ մօտ ժողովոյն, կը յիշէ Եռետրիկոս անձ մի՝ Աշոտէն հալածուած քաղկեդոնականութեան համար։ Այդ Եռետրիկոսը ուրիշ ոչ ոք չէ, ըստ յօդուածագրին, բայց եթէ Փոտայ թուղթը բերող Վահան եպիսկոպոսը։

Սկսինք այս երկրորդ փաստէն, որ ժամանակագրական սխալ մի է. այդ Եռետրիկոսը, — ինչպէս կարդալ կ'ուզէ յօդուածագիրն «Ափիկուռա» անունը, — զա՛յն Աշոտը կը «ջանայր դարձուցանել քաղկեդոնիկի[1]», որ կռուած էր Սեւադայի դէմ, և յետ երկու տարւոյ մեռած[2]. արդ այդ Աշոտը ոչ ոք է՝ բայց եթէ Աշոտ Մսակեր (+ 720), Մեծն Աշոտոյ պապը. և յիրաւի ժամանակագիր մ'ալ զոր կը յիշէ Մատ. Հայկ. թարգմ. Ափիկուռայի Հայաստան գալը կը դնէ ՄԾ (= 702) թուին, շատ հեռու Մեծն Աշոտէ, որ թագաւորեց 860–890։

Գալով առաջնոյն՝ Տէր–Միքէլեան անուղղակի կ'ուզէ գիտնալ ժողովոյն որոշողութիւնքը, մինչդեռ արդէն հրատարակուած են նորա կանոնները, որ կը նզովեն թէ՛ քաղքեդոնականները և թէ հակաքաղկեդոնականները։ Այս անկարելի լինելով, — թէ և Ըստկարեանց[3] մտքերը խաղացնելու համար հնարուած կ'ենթադրէ այդ հակասութիւնը, — հարկ է այն կանոններէն մին լուսանցքէն մուտ գտած յաւելուած մի համարիլ. և անշուշտ հակաքաղկեդոնականն է այն՝ քանի որ միւսն կը համաձայնի ճշդիւ Վահանայ առաջարկներուն. «Եթէ ոք զքաղկեդոնի սուրբ ժողովն.. յանդգնի նզովել իբրեւ զպղծոյն Նեստորի համաձայնեալ», և այլն. և քանի որ Զաքարիա յետոյ լուծումն կը խնդրէ Վահանէն մի քանի տարակուսանաց։ Յօդուածագիրն չէ խօսած բնաւ Զամչեանի այն խօսքին վրայ՝ թէ Սահակ Մռուտ ժողովէն վերջը հասաւ, և գրեց կեղծ թուղթ մի, — ուստի Վարդան և Կիրակոս կրնային խաբուիլ, — որ չհասաւ Բիւզանդիոն։

Աւելի չերկարենք. թողունք յօդուած մը՝ որ գիտութեան միայն դիմակը ունի և կը պատէ զայն՝ իւր կուսակցական ձգտումներով. գեղեցկագոյն հատուածներ կան Լումայի մէջ. ընթեռնունք «Հնից–Նորից»ը. վայելենք Լոռիի մէջ թարմ առաւօտ մը, գեղեցիկ բնութիւն մը, և երազենք հայրենի աւերակներու վրայ...։ Եւ յետոյ մաղթենք Յօդուածագրին՝ որ իւր «Լումայն» նոր փայլ, աւելի յաջողութիւն ունենայ՝ Նոր Դարուն մէջ։

Կ. Տ. Ս.

---

1. Տպագրին մէջ Վարդանայ. «ջանայր դարձուցանել զնա.. Քաղկեդոնի». պակաս բառ չկայ. կ'ընտրենք Հ. Գ. Զարբհանալեանի յիշատակած ժամանակագրի ընթերցումը. (Մատ. հայկ. թարգ. 650 էջ)։
2. Էջ 78. իսկ Մեծն Աշոտի վրայ յէջ 82–86։
3. Եկեղ. Պատմ. էջ 196։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԱԶՄԱՎԷՊ. — Խոսալիոյ մեծ սուգը . . . 386
† Ումպերդոյ Ա. – Ազդեցութիւնն. – Ո՜վ թագուհի մեր, ողջ լեր. – Կենսագրական յուշք Ումպերդոյ Առ. – Թագաւոր Վիկտոր Էմմանուէլ Գ և թագուհին Հելենէ . 386
ԾՐԵՄՆԵԱՆ Հ. Ս. — Մրցանակը . . . 398

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ. Մ. — Արեւելք լուսաւորութեան հայոց 401
ՆՐՄՈՆԻ Վ. — Քննադատական ուսումն. Ս. Գրոց հայկ. թարգ. վրայ։ Թրգմն. ՍԱՐԵԱՆ Հ. Ս. 406
ԷՓՐԻԿԵԱՆ Հ. Ս. — Արքայկաղնի վանք — Աւանց — Բժբիրդ 411
ՔԱՐՍՏ ՅՈՎ.Ս. — Պատմական քերականութիւն կիլիկեան հայերէնի. Թարգմ. Հ. Յ. ԱՒԳԵՐԵԱՆ 415
Գ. Ա. Մ. Վ. — Հայկական երաժշտութիւն . 418

ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ. — Նոր քննադատի ձեռնցած կարծեաց առթիւ. – Բաց նամակ առ Գ. Շահինեան 225
Գրախօսականք. — Կանոնագրութիւն հայոց եւմական դպրոցներու — Կ. Տ. Ս.։ — Պատ. Ներսիսեան դպրոցի – Ն. Ն. Ա.։ — Լումայ– Կ. Տ. Ս.։ 426

digitised by A.R.A.R.@